

A hegylakó meséje

középkori izlandi
történet Dunajcsik Máttyás
fordításában és bevezetőjével

Az óészaki mitológia kozmológiáját leginkább a tűz és a jég kettős öleléséből fogant univerzumnak ismerjük: így jelenik meg a világ teremtésétől az istenek alkonyáig ívelő látomásos költemény, a *Völuspá* szövegében, és Snorri Sturluson *Próza-Eddájá*nak vonatkozó fejezeteiben is.¹ Ez azonban nem volt mindig így.

Bár az első viking törzsek a jég és a fagy világával már onnantól kezdve bensőséges viszonyba kerültek, hogy letelepedtek a kontinentális Európa legészakibb részein, a föld mélyén háborgó vulkáni tűzről nem igazán voltak közvetlen tapasztalataik: legfeljebb a Földközi-tengeri népekkel való kapcsolatuknak köszönhetően hallhattak a Dél-Európában időről időre kitörő Etnáról és társairól. Ám ez gyökeresen megváltozott, amikor a 9. század második felétől a Skandináv-félsziget fjordjaiból és a Brit-szigeteken kiépített kolóniáikból elindulva megkezdtek a két kontinentális lemez találkozásánál fekvő vulkanikus sziget, Izland benépesítését nagyjából Krisztus után 870 és 930 között.

Az egyik első komolyabb kitörés, amelynek tanúi lehetnek, a Középnugat-Izlandon található Langjökull gleccser lábánál történt a 10. század első évtizedeiben: a folyókat medrűkből eltérítő, az eget izzó parázsosóval és fekete köddel elborító földindulás végeredménye pedig egy 200 km² területű, 7 km széles és 54 km hosszú, különös sziklaformációkkal, barlangokkal és hőforrásokkal teli lávamező lett, amely később a Hallmundarhraun nevet kapta.

A szövegünk közepén szereplő tizenkét versszakos költemény minden valószínűség szerint ennek a kitörésnek állít emléket vagy egy szemtanú, vagy pedig egy olyan szerző elmondásában, aki még beszélhetett az eseményt személyesen is megtapasztaló emberekkel. Ám akárki is volt a szöveg szerzője, az első hat versszak természetrajzi szempontból is szabatos leírása után kísérletet tesz arra, hogy a vers második felében a történeteket az óészaki mitológia kontextusán belül értelmezze: így válik a látványos természeti katasztrófa végül a jégóriásokat fáradhatatlanul pusztító Þór isten és az itt már a pusztító tűz megtestesítőjeként ábrázolt Surt óriás és követőinek kozmikus csatájává, ami egyben az istenek alkonyát, a *Ragnarök* apokaliptikus vízióit is megidézi.

A verset sokáig valószínűleg nem írták le, hanem szájról szájra terjedt a vidék lakóinak körében, és csak sokkal később, a kereszténység felvétele és a latin betűs írásbeliség széleskörű elterjedése után jegyezték fel valamikor a 11. és a 13. század között. Így kerülhetett aztán egy 14. századi írnok látóterébe, aki egy rövid kerettörténetet illesztett hozzá, a történet pedig ebben a formájában hagyományozódott tovább, két meglehetősen eltérő szöveg egybeforrasztott hibridjeként. (Ma ismert szövegének legkorábbi változatát egy 1687-ben készült, bőrpergamenre írt

kódexből ismerjük.) Amíg ugyanis a kerettörténet két ember-szereplője istenféltő keresztényként rémüldözik a barlang mélyén motoszkáló teremtmény feltűnésén, addig a barlanglakó által háromszor is elszavalt vers mind az *Edda*-verseket idéző, alliterációs formájában, mind nyelvében, mind pedig világlátásában a régi, pogány időköt idézi.

Hogy a vers mennyire távoli és idegen lehetett a kerettörténet szerzője számára, azt mi sem bizonyítja jobban, hogy az óizlandi sagáknál szokatlan módon a szerző egyik főszereplő pontos nevét és leszármazását sem adja meg, ahogyan nincs neve sem a tanyának, ahonnan elindulnak, sem a falunak, ahová misére igyekeznek. Ráadásul az a kevés földrajzi információ, amit az elején megad, teljesen hibás: a Hallsteinanest magába foglaló Djúpifjörður nem a Kollafjörðurból nyílik, ahogy írja, hanem mindkettő önállóan csatlakozik a tengerhez; a Hallsteinanesthez legközelebbi templom pedig a kettő közötti fjordban, a Gufudalur nevű településen van, az odavezető úton azonban nemhogy barlangok, de még vulkáni tevékenység nyomai sem találhatóak — arról nem is beszélve, hogy a versben leírt kitörés során sok minden történik, de a tenger közelségéről egyáltalán nem esik szó, így valószínűsíthető, hogy a kerettörténet szerzője számára az sem volt világos, hogy a vers beszélőjeként azonosítható Hallmund lakóhelye a Langjökull lábánál, a Hallmundarhraun barlangjaiban keresendő.

Azt egyébként, hogy Hallmund egészen pontosan micsoda, nehéz megmondani, mivel a középkori izlandi irodalomban az olyan szavak, mint a troll [*tröll*], hegyi óriás [*berggrisi*], jégóriás [*jötunn*, *þurs*], sőt természet-szellem [*landvattur*] és tünde [*álfur*] valójában nem rendszertanilag különálló fajokat jelölnek, mint a modern fantasy-regényekben, hanem inkább funkciókat és minőségeket, és igen nagy közöttük az átjárás. A mi szövegünk kerettörténete sem határozza meg pontosan, mivel találkoznak a történet eltévedt utazói — az általa elmondott versben pedig Hallmund egy ízben a *bjargálfur* névvel illeti magát, amit szó szerint hegy-tündének lehetne fordítani, igazából azonban itt inkább jelent bármilyen olyan természetfeletti lényt, aki a hegyekre kötődik — hasonlóan a szöveg címében szereplő *bergbúi* kifejezéshez, ami pedig egész egyszerűen hegylakót jelent.

Mindezek ellenére Hallmund rendelkezik a később, a 18–19. században született izlandi népmesék már jóval konkrétabb formát öltött trolljainak több fontos ismérvével is: hatalmas termete van, egy sötét barlangban lakik, igazi pogány fajzat — és láthatóan kiváló művelője és rajongója a költészetnek, ami köztudomásúlag minden troll második legnagyobb szenvedélye, közvetlenül az evés után.

¹ Ezek az alapszövegek magyarul is olvashatók BERNÁTH István *Skandináv mitológia* (Corvina, 2005) című könyvében.

A HEGYLAJÓ MESÉJE

(*Bergbúa þáttur*)

A Kollafjörðurból nyílik egy másik fjord, aminek Djúpiþjóður a neve. Þórðnak hívták az embert, aki itt lakott, nyugatra Hallsteinanestól. Ezt a félszigetet a rabszolgatartó Hallsteinról nevezeték el, akinek az embereit Hallstein-szolgáknak hívták. Þórð ekkoriban már bőven benne volt a korban, és tehetős gazdának számított.

Történt egy télen, hogy ünnepnap idején el akart menni misére. Az útra magával hívta a háziszolgáját, és mivel a templom, ahová készültek, igen messze, majdnem egy teljes napi járóföldre volt, ezért korán elindultak. Egész estig gyalogoltak. Ekkor hatalmas hóvihár kerekedett. Þórð mondta, hogy biztosan eltévedtek, és nem akar sötétben továbbmenni, főleg mert a céljukhoz sem jutottak sokkal közelebb:

— ...és attól tartok, az éjszakai homályban még lezuhanunk valami sziklaszirtről.

Így aztán behúzódtak egy élesen kiálló kőorom alá, ahová nem esett be a hó. Ott hamarosan egy barlangszájra lettek, amiről Þórð még soha nem hallott korábban. Mivel a köves talajon már nem volt rá szükség, a cipőikről levették a szögeket, és Þórð az egyikkel keresztet rajzolt a bejárat elé. Aztán beljebb kerültek és letelepedtek két sziklára, közel a barlang szájához, mert annál tovább nem akartak menni.

Ám az éjszaka első harmadában hallották, ahogy valami mozgolódik a barlang mélyén, és megindul feléjük. Þórð szolgája nagyon megrémült és felugrott, hogy mentse az életét, de a gazdája rászólt, hogy maradjon nyugton:

— ...és jobban tesszük, ha imádkozunk inkább, mert ha az ember csak úgy kiszalad az éjszakába, könnyen megeshet, hogy a dolgok másként tűnnek fel előtte, mint amilyenek a napvilágnál; akkor pedig csak még jobban eltéved.

Így hát keresztet vetettek és kérték az Istent, hogy segítsen rajtuk, annál is inkább, mert úgy tűnt nekik, a barlangmélyi zaj forrása igencsak hatalmas lehet. Aztán véletlenül a sötétség mélyére néztek, és láttak valamit, ami leginkább két kerek teliholdnak tűnt, vagy két óriási pajzsnek; és nem kis távolság volt a kettő között. Be kellett látniuk, hogy az bizony két szem; és hogy bárki is hordozza e fényes lámpásokat, nem egy vékonyképű teremtes. Végül dübörgő, hangos kántálást hallottak. Egy vers kezdete volt az, ami folytatódott még tizenkét versszakon át, mindig megismételve az utolsó sorokat:

1. Felföld fenevadja²
dúlja fel a földet;
ősöreg óriásnak
otthon nincsen nyugta;
dombok szíve dobban
dörgő lépte mentén;
harsog a hó háta,
ha elindul Hallmund,
ha elindul Hallmund.

2. Nagy robajjal reccsen
roppant hegy gerince,
kincskeresők³ körül
kavarog a rőt füst;
pattog fel a parázs
az ég pereméig,
zengő óriáspajzson
zsarátnokeső zúg,
zsarátnokeső zúg.

3. Az aranyhordozók⁴
aztán fürdőt vesznek,
de fortyog a folyó,
forrótt izzad a föld;
a sár sarjaitól⁵
sistereg fel, tudják;
égeti egyre az
egykor boldog embert,
egykor boldog embert.

4. Szétszakad a szikla,
sokan odavesznek,
visszhangot vernek a
vonagló hegláncok;
fölköptem szél füttyül,
folyó vizét verem,
mások is lármáznak,
mind a maga módján,
mind a maga módján.

5. Zúdul a zuhatag
zöld hegyek nyakából,
égnek a gleccserek,
és az ember nézi;
noha nem először
nem hisz a szemének;
Fagyföld⁶ sokat látott,
mi felejthetetlen,
mi felejthetetlen.

6. Fekete rög robban,
rombol a lángvihar,
felrepedt föld alól
különös sár fortyog;
éled az óriásnép,
elnyílik az égbolt,
míg egyre csak esik,
s elsötétül minden,
elsötétül minden.

7. Hegyről hegyre ugrom
hajnaltól estéig;
másvilág mélyére
megyek, északon túl;
ős ormok őrzője
összerezzen félve,
ha kihívom harcra
a halálfolyónál,
a halálfolyónál.

8. Éjre vált a világ,
és mi együtt vártunk
bent a barlangomban,
biztos menedékben;
furcsa, milyen forrón
perzsel a fergeteg,
hiába bírom jól
a tűz harapását,
a tűz harapását.

9. A halál torkából
térítették hozzám,
hószakállú társam
hírét sasok hozták;
kőből, vasból készült
bárkát küldtem érte,
felebarátoméért,
faragott orrdíszszel,
faragott orrdíszszel.

10. Bajunkról Þór tehet;
egy tiszteletlen szó,
s mondják, dühbe gurul;
gleccsergyűjtogató
hegyemberek fogynak;
hajlott háttal megyek
szurtos képű Surthoz,
láng szikrázta mélybe,
láng szikrázta mélybe.

11. Világtól világig
vándorlok, mint a hó;
Þór törte az utat,
tudom, énelöttem;
széles szemöldököm
szomorúság szántja,
gerincem a rút gond
görnyeszti az úton,
görnyeszti az úton.

12. Egyedül élek itt,
elzárt barlang mélyén,
szörnyen szokatlan így
emberekhez szólnom;
a verset, mit mondtam,
tanuljátok most meg,
másként végetek van;
versem itt apadt el,
versem itt apadt el.

Ez összesen háromszor történt meg: a vers az éjszaka mindhárom harmadában elhangzott egyszer, és amíg mondták, Þórð és a szolgája mindig látta a két holdat fényleni; máskor azonban soha. Ám mire a versnek harmadszorra is vége szakadt, minden, amit a barlang mélyén láttak, teljesen eltűnt a szemük elől, közben ugyanis megreggeledett; ők pedig gyorsan kisiettek a sziklaüregből. Mielőtt azonban végleg otthagyták volna, Þórð a lábával letörölte a kereszt jelét a kőről, amit korábban ő rajzolt a barlang szájához. Aztán továbbindultak, és megérkeztek a templomhoz, de a misének akkor már régen vége volt. Hazafelé menve jártak azon a helyen is, amiről azt hitték, ott töltötték az előző éjszakát; ott azonban semmilyen barlangot nem találtak, amit igencsak furcsálltak mind a ketten. Végül hazaérkeztek. Þórð az elejétől a végéig tudta a verset, a háziszolgája azonban egy szóra sem emlékezett belőle.

A következő évben Þórð a templomhoz közelebb költöztette a tanyáját, a háziszolga pedig, aki Þórð útítársa volt, pontosan egy évvel később meghalt. Þórð viszont sok-sok évet élt még ezután, és semmi különösebb nem történt vele később; bár ez az eset elég különös volt önmagában is.

² Az óészaki mitológia apokaliptikus óriásfarkasára, Fenrirre való utalás jelentheti a kitörést előreléző földrengéseket okozó hegyi óriásokat, de akár magát Fenrir farkast is.

³ Emberek.

⁴ Emberek.

⁵ Óriások.

⁶ Izland.